

A MAGYAR NYELV HANGRENDSZERE.

A bábeli torony építése óta soha se fogyunk ki a félreértésekből, még ha egy nyelven beszélünk is. Valami sajátságos elvesztő az az emberi értelem; és ha egybe vetjük azt, a mit az egyik mond, avval a mit a másik megértett belőle, sokszor úgy tetszik, mint ha a felfogó értelem oly tükör volna, a mely más képet vet vissza, mint a mely rá esett. Ez két oknak lehet a következménye. A felfogó tükör vagy rossz, vagy pedig szándékosan van úgy csiszolva, hogy a rá eső kép idomát megváltoztassa vagy legalább is eltorzítsa. Az utóbbi eset legalább is éppen oly gyakran fordul elő, mint az előbbi.

A tanulás minden esetre műveli, csiszolja az ember elméjét. Ám éppen ez okozza, hogy ha a csiszolás mindig csak egy irányban történik, éppen oly tükör áll elé, a mely soha se bír hű képet visszavetni. Innen van aztán, hogy éppen a tudósok értik félre egymást a legtöbb esetben. A veszedelem az, hogy egyik se figyel arra, a mit a másik valósággal mond, hanem alkot magának egy képet arról, a mit az ő saját felfogása szerint a másoknak kellene mondania, és ha nem ezt mondja, feltétlenül rosszszalja és elítéli, mint helytelen és téves állítást. Meg lévén ugyan is győződve, hogy a saját felfogása helyes, — és ebben sokszor tökélyesen igaza is lévén, — megfelejtkezik róla, hogy azon egy tárgy, különböző oldalról nézve, csakugyan különböző idomot mutathat; hogy pl. egy kagyló egyik oldalán homorú, a másikan domború, és ennél fogva annak, a ki homorúnak mondja, éppen oly igaza van, mint annak, a ki domborúnak állítja, holott természetben ellenkezőt mondanak.

Igy jártam én a jelen kis értekezésem ügyében tudós bírálómmal.

Egy magyar nyelvtani értekezést nyújtottam be a magyar

tud. Akadémiához, a melynek világosan kifejezett czélja, szabatosan kimutatni a jelenleg divó mivelte társadalmi és irodalmi nyelv rendszerét. A jelen dolgozat egyik része annak az értekezésnek. Természetes tehát, hogy valamint a ragozás, mondatfűzés és szórend tárgyalásában se terjeszkedtem ki sem a tájszólások és különböző nyelvjárások bár mi érdekes sajátságaira és furcsaságaira, sem a történelmi fejlődés változó és, sajnos, csak nagyon tökéletlenül fenmaradt hullámszásaira és mozzanataira, hanem igyekeztem a jelenleg divó nyelv tényeit oly híven és tárgyiasan megállapítani, a hogy csak bírtam; éppen úgy tettem a hangrendszer fejtegetésében is. Nem kerestem a különzégeket, nem kutattam a régen múlt kísérleteit és küzködéseit, hanem magam elibe vettem az élő tényeket, és ezeket kívántam elfogulatlanul és rendszeresen kimutatni. Ám tudós bírálóm szemében ez nagy bűn volt. Ő nem festményt óhajtott tőlem, hanem azoknak a nyers anyagoknak az ismertetését, a melyekből a használt festékeket készítik, és a készítés módja leírását. Ez igen érdekes; de reám, a ki a kész képet akartam leírni, nem tartozik.

Volt hallgatóim nagyon várván az előttök tartott előadások megjelenését, nem akartam késedelmet okozni, és kiszakasztottam a munkámból ezt a kifogásolt részt. Bemutatom itt, mert elég érdekesnek tartom arra, hogy napvilágot lásson, és a szives olvasó, ha mindig szem előtt tartja, hogy mindenben a jelenleg divó irodalmi nyelv hangrendszerét veszem alapúl, reménylem, nem fogja elveszettnek tartani azt a kis időt, a melyet elolvasására fog szánni.

Kolozsvárt, december 14-én 1886.

Finály Henrik.

1. §. A magyar nyelv hangrendszerében egymástól tisztán megkülönböztethető harminczhárom hangot találunk. Ezekből kilencz tiszta csengő hang, a melyet a tüdőből kutasított légáramlat magára hoz létre, s csupán a légáramlatot kibocsátó szájnyílás terjedelme és idoma változtat meg annyira, hogy a fülre nézve különböző és tisztán és határozottan megkülönböztethető hangokká válnak. Hasonlók a zenei hangokhoz, a mennyiben magokra és egyedül hangzanak és tisztán hallhatók. Ezért nevezik *magára*

hangzóknak vagy a közönségesen elfogadott rövidítéssel csupán *hangzóknak*.

A többi huszonnégy magában voltaképpen nem annyira hang, mint inkább éppen ellenkezője a hangnak. Ugyanis úgy jó létre, hogy a tisztán és szabadon folyó hang eleibe a száj valamely szerve akadályul áll, a mely a folyó hang folyását vagy nehezíti vagy pillanatra legalább egészen megakasztja, s körülbelől oly módon hat, mint a különben magára egészen csendes szél útjába álló akadály, a melybe beleütközvén a mozgó lég, mozgó gyercsáságához és erejéhez képest, a halk suhogáson kezdve az üvöltő zúgásig fokozódható neszt támaszt és hallat. Az eleibe álló szerv ellenállása a beleütköző hangot erősíti a nélkül, hogy lényegesen megváltoztatná; de nem idézi elé. Ha hang nincs, az illető szerv mozgását és helyzetét észre se venné a fül. Minthogy tehát ez a csak sajátánál hangnak nevezett huszonnégy hang-erősítő csak a már létező hang segítségével válik hallhatóvá, a nyelvtanban *mássalhangzónak* nevezik.

Csak a mássalhangzóval együtt kiejtve válik aztán a hang igazán szerves hanggá, és mint ilyen a beszéd alkotó elemévé. Maga a pusztá hangzó még szorosán véve nem az, de annak tekinthetjük, ha meggondoljuk, hogy kiejtésére minden esetre szükség van egy bár mi gyenge fuvallatra, a mely a léget a tüdőből kiszorítja, és a melyet igen gyenge, alig hallható mássalhangzónak tekinthetni. (A régi görögök e fuvallatot jelezték is az u. n. spiritus lenis-szel, a sémi nyelvek éppen egy betűvel az aleph-fel jelölik, a mely a kiejtésben nem hallható, de az írásban mindenütt ott van illetékes helyén.)

2. §. A hangokat az írásban *betűk* jelölik. Természetszerűen minden nyelv írásának annyi különböző betűvel kell rendelkeznie, a hány különböző hang leledzik az ő hangrendszerében. Körülbelől úgy is van ez azoknak a nyelveknek az írásában, a melyek a magok hangrendszere alapján létesült saját betűsora birnak. A magyar nyelvnek ez idő szerint saját betűsora nincs. Volt-e valaha? Azt éppen oly kevésbé lehet határozottan állítani, mint tagadni. A kérdés eldöntése attól függ, hogy mikor kezdtek legelőször magyar nyelven írni. Jelenleg és ezelőtt is, legalább a meddig fenmaradt írott nyelvemlékeink visszaérnek a múltba,

magyarúl mindig latin betűkkel irtak. Minthogy pedig a latin betűsorban nincsenek betűk, a melyek a magyar nyelv hangrendszerében leledző némely hangnak megfelelnek, viszont vannak oly betűk, a melyek magyar hangrendszerünkben nem létező hangoikat jelölnek: azok, a kik latin betűkkel akartak magyarúl írni, kénytelenek voltak a latin betűsört elébb a magyar hangrendszerhez alkalmazni, és ez alkalmazás későbbre sokban módosult, a mig végre a ma divó berendezés jött létre. A latin nyelvnek tudva levőleg 23 betűje volt eredetileg, a középkor írása kettőnek alakmódosításával még kettőt létesített (*v, j*), lett 25, de *e* közt van *ě* (*c, q, x*) a melyek a magyar írásban nem lehettek helyet, maradt hát a görögből átvett egy betűvel (*k*) együtt 23 betű, 33 hang számára. A hiányzó tíz jegyet a magyar írás részint ékezetek felrakásával (hangzóknál: *á, é, ő, ü*), részint kettős betűkkel (mássalhangzók: *cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs*) pótolta ki.

3. §. *A hangzók.* A magyar nyelvben a következő hangzók szerepelnek: *a, á, e, é, i, o, ő, u, ü.* Ezek jelölik a minőségileg különböző hangokat. Közülök *a* és *e* mindig rövidek, *á* és *é* mindig hosszúak; a többiek *i, o, ő, u, ü* lehetnek rövidek és hosszúak, a mely utóbbi esetben ékezetet kapnak, illetőleg *ő* és *ü* a kettős pontot kettős ékezettel cserélik fel.

Ha valaki egészen kitátja a száját, a nyelvét leszorítja a szájüreg alsó részébe és az ajkakat egész kör idomára nyújtja el, a száj ily állásban kitaszított hang okvetetlenül *á* lesz; ha ez állásban az ajkakkal alakított kört egy kissé megkisebbíti a hang *a*-vá tompul; ha az ajkakat annyira összehúzza, hogy noha még mindig kör alakú nyílást alakítanak, a száj két végénél már kissé összeszorúlnak, a kitaszított hang *o* lesz, ha pedig az ajkait egészen összefogva a száj közepén csak nagyon kicsiny, kerek nyílást hagy, *u* hangot fog kiejteni.

Ha ellenben az ajkait úgy fogja össze, hogy egy két lapos körívtől befogott vízirányos nyílást alkotnak, az *e* nyíláson kitóduló hang *e* lesz, és ha az ajkak köríveit laposabbra húzza *é*-vé válik, holott a csaknem vékony hasadássá elnyújtott szájnyílás *i* hangot fog kiadni.

Ha oly szájállásnál, a melylyel *o* keletkezik, a nyelvet úgy

szorítja fel az ínyhez, hogy nyelv és íny közt vízirányos rés maradjon, az *o* hang *ö*-vé lágyul, és ugyanez eljárással lágyul *u*, *ü*-vé.

A hangok e keletkezése szerint két osztályba szedjük a hangzókat. Az egyik osztályba sorozzuk a kerek szájnnyílással ejtett *á*, *a*, *o*, *u* hangzókat, a másodikba azokat, a melyeket vízirányos hosszú résen taszítunk ki *e*, *é*, *i*, és minthogy a keskeny rés, ha nem is az ajknyílásban, hanem az ajkak mögött a nyelvtől és ínytől alakítva, az *ö* és *ü* kiejtésénél is szerepel, ezeket is a második osztályba sorozzuk.

Az első osztálybelieket a nyelvtauban általában *alhanguak*-nak nevezik, a második osztálybeliekből az *e*, *ö* és *ü* *fenhanguak*, *é* és *i* *középhanguak* neve alatt szerepelnek. E hangtani megkülönböztetésnek fontos jelentősége van a nyelvtauban.

Vannak nyelvtauk, a melyek más nyelvek nyelvtani megkülönböztetése után indulva még más osztályozását is kísérik meg a magyar hangzóknak. Ezekre itt nem térünk ki. Fontosabb azonban annak a megvitatása, hogy vajjon csakugyan nincs több hangzó a magyar nyelvben, mint azok, a melyeket elősoroltam.

Legelőbb is meg kell jegyezni, hogy közkézen forgó nyelvtaunk az az állítása, hogy a magyar nyelvnek 14 hangzója van, merőben alaptalan ráfogás, a melyet még szíuleg se lehet igazolni. Világos ugyanis, hogy *i* és *í* nem különböző két hang, éppen oly kevésbé különbözők *o* és *ó*, *u* és *ú*, *ö* és *ő*, *ü* és *ű*; annyira nem, hogy igen sok esetben sem az élő beszéd, sem az írás sines tisztában vele, hogy *e* hangzók rövidek-é, vagy hosszúak, illetőleg ékezetlenek vagy ékezetesek. Másfelől éppen oly téves az az állítás, hogy az *á* nem egyéb, mint hosszú, azaz ékezetes *a*, *é* meg hosszú *e*. Fülünk azonnal meggyőz, hogy *á* egészen más hang, mint *a*, mert az *a* hangot akár meddig nyújtom, soha se lesz belőle *á*, s bár mi röviden lökőm ki az *á* hangot, soha se fog úgy hangzani, mint *a*. Éppen így vagyunk az *e* és *é*-vel. A jelenlegi irodalmi magyar nyelv, igaz, nem ismer se hosszú *a* és *e* hangot, se rövid *á*-t, vagy *é*-t, de hogy a magyar nyelv természetes hangrendszere ezektől a hangoktól nem irtózik, kézzel foghatólag be van bizonyítva a különböző nyelvjárások tényleges hangejtéseivel; *aama* (= *alma*), *keed* (= *kend*) tagadhatatlanul létező, élő szók, és a furcsa még az, hogy az *a*,

ha nyújtás következtében elváltoztatja hangzását a nép száján, nem á-vá, hanem rendesen ó-vá módosul, úgy, hogy ha az *alma*, *szalma*, *meghalt* és hasonló szókban a kiejtésben kilökött *l* hangot a megelőző hangzó nyújtásával pótolja a nyelv, az elnyújtott *a* átmehet ó-ba, s ejtik így: *óma*, *szóma*, *meghót*, de soha se mondott, soha se hallott senki: *áma*, *száma*, *meghát* idomokat. Épp oly kevésbé válik az elnyújtott *e*-ből *é*, hanem inkább *ö* vagy *ie*. Látni való, hogy a felállítottam 9 hangzó hívebben tükrözi a magyar hangzók tényleges állagát, mint az állítólagos 14.

4. §. Más szempont alá esik az a körülmény, hogy ugyanazt az egy hangzót, a melyet t. i. az írott nyelv mindig ugyanazzal az egy betűvel jelöl, a különböző tájszólások és nyelvjárások különbözőleg hangoztatják; sőt a mi még méltóbb a figyelemre, ugyanaz az egy nyelvjárás is világosan megkülönböztethető árnyalati különböztetéssel ejti ki ugyanazt a hangzót különböző kapcsolatokban. Itt az a kérdés keletkezik, hogy azt jelzi-e ez a tünet, hogy a magyar hangrendszer valóban ismer egymástól lényegesen különböző többféle hangzókat, a melyeket a latin betűvel élő írás nem bír se saját betűvel se különböző ékezzel egymástól megkülönböztetni, vagy más szóval, igaz-e, hogy a magyar nyelv hangrendszerében többféle *a*, többféle *e* stb. van?

Sajátságos tünet, hogy nyelvűváraink ezt a kérdést csak is az *e* hangra nézve vetették fel, és szerencsésen el is jutottak arra az eredményre, hogy igen is, van egy közép *e*, a mely se nem *e*, se nem *é*, hanem sajátságos *ö* felé hajló hangzása. Meg is csinálták a jelzését az *é*-vel.

És honnét vették ezt a közép *e*-t? Onnan, hogy a nép száján az *e* hangzó különböző kapcsolatokban, néha ugyanegy szóban is, tényleg különbözőleg hangzik, annyira, hogy *e* különböző hangzás még az írásban is érvényesítette magát, és tényleg vannak szók és szótagok, a melyekben hol *e*, hol *ö* hangzik és jelen meg az írásban is, még pedig szembe tűnő következetességgel csak is bizonyos szókban és szótagokban; más szókban és szótagokban meg ismét az *é*-hez közeledik az *e* hangzása, sőt a Magyar nyelv Szótára előbeszédjében Czuczor és Fogarasi még egy negyedik féle *e*-t is állítanak fel. Félreértés kikerüléseért meg kell jegyeznem, hogy itt nem oly különbségről van szó, a melyet csu-

pán a származtatás mutat ki, de az érzék nem venne észre; a melyet csak tudományos vizsgálódás bir kideríteni, de a fül nem tud megkülönböztetni; hanem tisztán hangbeli különbségről, a mely a hangadó szervek különböző állásából és működéséből az illető hang kiejtésénél származik, és a melyet a fül tisztán és határozottan bir megkülönböztetni. Azt állítják, hogy a magyar hangrendszerben négyféle *e* van, a melyek mindenike kivehetőleg másként hangzik.

De már a Magyar nyelv Szótára érdemes szerkesztői azt is vették észre, hogy hangzásbeli árnyalati különbséget nem csak az *e*, hanem az *a* hangzó kiejtésében is lehet észlelni, s ennél fogva kétféle *a* hangot is állítanak fel. Nagyon finom és érzékeny fül kétségen kívül a többi hangzók kiejtésében is fog árnyalati különbségeket észre venni, még az *u* hangjában is. Ezek tények, ezt tagadni nem lehet. Az itt a tulajdonképpeni kérdés, hogy azok a hangzásbeli árnyalatok a kiejtésben, a melyeket a fül észlelve megkülönböztet, azt jelentik-e, hogy minden árnyalat külön egy-egy önálló hangzó, a melynek jelentős és önálló szerepe van a nyelv hangrendszerében, vagy pedig esetleges módosulásai ugyanazon egy hangnak, a melyek részint onnan erednek, hogy a beszélő hangszerveinek működése és a hangjellemet meghatározó szájnnyílása akár egyéni különösség akár megszokás következtében némileg eltérnek a rendestől, részint annak a következményei, hogy a hangzó kiejtése a vele egyszerre és kapcsolatosan kiejtendő hangok visszahatása által szükségképpen módosul. Igen természetes dolog, hogy ez a két tényező annál érezhetőbben fogja módosítani a hangzó jellemző minőségét, mentől kevésbé határozott és tiszta csengésű volt az illető hang már saját természeténél fogva is.

5. §. E kérdés iránt a nyelvbúvárok véleményei eltérők. A legtöbbben és éppen azok, a kiknek a szava méltán nagy tekintéllyel esik a mérlegbe, a mellett vannak, hogy a hangzásbeli különbség kétségbevonhatatlan tény levén, a legtöbb esetben a különböző hangu hangzókról az is levén bebizonyítható, hogy eredetileg merőben különböző őshangokból változtak át, illetőleg ilyenek helyét foglalják el, továbbá igen sok esetben a hangváltoztatás részint a jóhangzás követelménye, részint éppen jelen-

tésbéli különbség jelzője, végre hozzá járulván az a körülmény is, hogy legrégebb írott nyelvemlékeinkben a kérdéses hangkülönbségek, kivált az *e* hangnál, gondosan ki is vannak jelölve megkülönböztető jegyekkel, tehát itt oly lényeges hangkülönbséggel állunk szemben, a mely lényegesen jellemző sajátága a magyar hangrendszernek, és a mely már csak szószármaztatásbeli fontosságáért is nem csak pontosan megfigyelendő, hanem gondosan fentartandó is.

Ha azonban közelebbről vizsgáljuk az *e* következtetés alapján szolgáló bizonyítékokat, nagyon hamar el fog gyengülni bizonyító erejük.

Legelőbb is a kiejtésbéli különbség tényleges és tagadhatatlan voltát vevén szemügyre, azt vesszük észre, hogy *e* ténynek nagyon is tájszólási mellékíze van. Nem csak hogy vidékenként módosul, hanem ugyanazon vidéken se mutatkozik egyenlő határozottsággal mind azokban az esetekben, a melyekben a felállított szabályok szerint szerepelnie kellene. Így állítják pl. hogy a többest alkotó *-ek* ragban nyílt *e* hangzik, és ebben különbözik az *-ek* birtokrattól, a melyben zárt *e* van, mivel voltaképpen az *-ök* változata; de hát hiszen a többes rag is fordul elő *-ök* alakban, tehát az is zárt *e*, hol van aztán a különbség? A mikor azt mondjuk *megemeltem, felemelkedett, vesztegelnem kell, felemelkedett szellemek, elkeseredett ellenfelek kellemetlen helyzete mellett*, az *e* szólamokban folytonosan ismétlődő *e* hang nem csak a fület untatja kellemetlen egyhanguságával, hanem a kiejtő hangszerveket is fárasztja; úgy a fül, mint a hangszervek megkivánják, hogy *e* folytonosan ismétlődő *e* hangokba egy kis változatosság jusson. Az a szájnyílás, a mely az *e* hangot származtatja, nem is oly határozott idomu, mint az a kerek nyílás, a melyen az alhangu hangzók tódúlnak ki, és a legkisebb módosulása már az *e* hangot is módosítja; a beszélő nyelv tehát már önkénytelenül is változatokkal fogja kiejteni a hosszú sorban egymást követő *e* hangokat; de vajjon lesz-e ez önkénytelen változtatásban öntudatos következtetés és rendszer? Az kétségtelenül megtörténhetik, és meg is történik, hogy ezek az eleintén önkénytelenül eső hangváltoztatások egy-egy vidéken szokás következtében megrögzzenek és állandókká válnak, úgy hogy a mindenütt rendszert nyomozó

tudomány meg is találhat bennök annyi egyező tényt, a mennyire már szabad szabályt és rendszert alapítani; de ne felejtjük el, hogy e rendszer csak is az illető vidék tájszólására nézve lehet érvényes, s tán már a legközelebbi szomszéd vidék kiejtéséhez sem fog találni. Még kevésbé az irodalmi nyelvre, a mely esetőleg egy merőben különböző nyelvjárásból fejlődött ki.

Hozzá járul még, hogy valamennyi hangzó kiejtésére tagadhatatlan befolyása van annak a mássalhangzónak, a mely előtte vagy utána vele együtt kiejtendő a beszédben. Másként hangzik valamely hangzó, ha ajakhang, másként ha torokhang, másként ha sziszegő vagy nyelvhang előzi meg vagy követi, s e külön fajú mássalhangzók közül a lágyak és gyengék ismét másként módosítják a hangzó kiejtését, mint a kemények és erősek. Ahhoz képest, a mint egy-egy vidék népe több vagy kevesebb gondot fordít a hangok tiszta és határozott kiejtésére, a mássalhangzó módosító hatása jobban vagy kevésbé lesz érezhető, és a mivel ember, a ki korán kezdte magát tiszta, határozott kiejtésre szoktatni, annyira le bírja küzdeni, hogy még a nagyon érzékeny fül is alig fogja észre venni; de mentől kevésbé mivel az ember, annál erősebb árnyalással fogja a módosítást hallatni. Így a *bátya* szóban a csak zárt ajakkal kimondható *b* után az ajak csak tetemes erőly alkalmazásával bírja azonnal és átmenet nélkül alakítani azt a szájnýilást, a melyet az *á* tiszta kiejtése követel, ezért hangzik némely vidéken e szó így: *boátya, baátya*; Pól csaknem mindenütt *Paál*-nak hangzik, még így is *Paáll*, és némely saját névben úgy írják is. E szóban *bor* az *o* másképp hangzik, mint ebben: *hon*, meg másképp ebben: *kop-paszt*; a *ló* néhutt *lú*, a *jó* néhutt *jan*, *hol* helyett egy-egy vidéken *hún* járja; az *u* nem oly határozott az *ur*-ban, mint az *un*-ban stb. stb. Ha már az erős és határozott *á*, *o*, *u*, hangok is érzik ez árnyalást, mentől inkább érezheti a gyenge és határozatlan *e*. És valóban érzi is nem csak a magyar nyelvben, hanem mind azokban a nyelvekben, a melyek hangrendszerében a tompa *e* létezik; a tompa *e* különböző árnyalása a kiejtésben tehát nem különleges sajátága a magyar nyelvnek, és noha tagadhatatlanul létezik, éppen nem kényszerítő bizonyíték arra, hogy természetében egymástól kü-

lönböző két vagy több *e* hangot keressünk a magyar nyelv hangrendszerében.

De hát ha be lehet bizonyítani, hogy az *e* hang árnyalatai kapcsolatban vannak avval, hogy a kérdéses *e* hangok különböző hangzókból alakultak át, sőt egyes esetekben még most is különböző hangzókkal váltakoznak? Pl. tegyük egymás mellé ezeket: *kell* és *köll*, *berke* és *barka*, *beretva* és *borotva*, *felejtár* és *fulajtár*, *kenyér* és *kinyér*, *benge* és *bingyó*, *fej* és *fő*, *feredő*, *fördő* és *fürdő* stb. Nemde világos, hogy ezekben különböző *e* hangoknak kell lenni?

Nem csak nem világos, hanem éppen ellenkezőleg áll a dolog. Valamely okból jónak vagy szükségesnek látja a nyelv vagy az egyes nyelvjárás egy bizonyos szóban egy hangot mással kicserélni. A mint ez megtörtént, az új hang szerepel a szóban, a régi már csak a nyelv múltja történelmében, és semmi köze sincs a helyébe lépett hang minőségéhez. Vegyük pl. *e* szókat: *pedig*, *pór*, *pont*; tudva levő dolog, hogy a *p* az elsöben hajdan *k* volt, a másodikban *b*, a harmadikban *p*; van-é azért hangtani különbség a három *p* közt?

De hát ha a különben egyenlő hangu szóknak lényegesen különböző jelentése van? Ez éppen nem bizonyíték. Az a véletlen találkozás, hogy különböző átalakulás útján különböző törzsekből különböző jelentésü szóalakok állanak elé, a melyeknek azonos a hangzása, minden nyelvben fordul elé, de egyikben se csinál bajt, egyikben sem okoz félreértést vagy zavart. Lám *e* szó *elég* két jelentésben fordul elé, mint határozó = *satis*, mint ige = *conflagrat*; *lép* mint főnév = *splen*, mint ige = *incedit*, *graditur*; *mer* mint ige egyszer = *audet*, máskor = *haurit*; *ír* v. *ír* mint fn. = *unguentum*, mint ige = *scribit* stb. stb. Zavarta-é ezeket össze valaha valaki beszödben, írásban vagy értelmezésben? Mért félne hát a nyelv attól, hogy *vesz* = *sumit* és *vesz* = *perit* össze fognak zavarodni? És ha csakugyan fenforogna ez a veszély, lehet-e feltenni, hogy oly csekély árnyalati megkülönböztetése az *e* hangnak, a melyet csak némely kiváltságos száj bir kiejteni és némely kiváltságos fül észrevenni, el fogja háritni *e* veszélyt? Maga az élő nyelv felel erre határozott *nem*-mel; a hol neki szüksége van a megkülönböztetésre, világosan és szembetűnően

különböztet, *veszen* és *vész* egészen másképpen különböznek, mint *vesz* és *vész*.

Hátra van még a hivatkozás az írott nyelvemlékekre. Am e nyelvemlékek jelzései nem bizonyítják azt, a mit belőlök következtetnek, hanem egyebet. Csak azt látjuk belőlök, hogy ez emlékek írói tájnyelvök hangejtését kívánták az írásban jelezni, a mit aztán úgy tettek, a hogy a latin betük engedték. Irodalmi nyelv, a mely öntudatosan követi a nyelv rendszerének helyes átértésével a nyelvből magából elvont nyelvtani szabályokat, abban az időben még nem létezett; idegen, nagyobbára a latin nyelv szabályai, a milyeneknek ezeket is abban a korban ismerték, uralkodtak ama félmivelt írók gondolkodásán, és magyar nyelvök ennek következtében még azt a tájnyelvet se adja a maga romlatlan együgyűségében.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk ki tehát, hogy a fenn elésorolt 9 hangzón kívül tőlök lényegesen különböző más hangzó a magyar nyelvben nincs; annyival is inkább, mivel mivel nyelv határozatlan és ingatag jellemű hangokat nem tűr, hanem abban igyekszik, hogy hangjai és főleg hangzói tiszták, határozott jelleműek és úgy szólván élénk színezetűek legyenek.

6. §. *Hangvonzás*. A magyar nyelv hangrendszere, a mint ma ismerjük, nem tűr azonegy szóban alhangu és fenhangu hangzókat együtt; a középhangu hangzók azonban megférnek azon egy szóban akár alhanguakkal akár fenhanguakkal.

Kivétel áll bé, ha a kérdéses szó önálló két szóból van szerkesztve; ez esetben az alhangu szó a fenhangu szóval egyesülhet oly szerkesztményben, a mely látszólag egy szó.

Az alhangu és fenhangu hangzó össze nem férése egy szóban oly jellemző sajátása a magyar nyelv hangrendszerének, hogy ha mégis kivételesen akad egy-egy szó, a melyben ily hangzók találkoznak, azt a szót már e körülményért magáért idegen nyelvből valónak itéljük, pl. az ilyenek: *balek*, *árenda*, *gyertya*, *beretva*, *korhel*, *pelenka*, *hernyó*, *kupecz* stb.

Egyenes következménye e törvénynek, hogy ha a magyar szóhoz képző vagy viszonyt jelző rag tapad, itt is érvényre jut a hangvonzás szabálya: alhangu szóhoz csak alhangu, fenhanguhoz csak fenhangu rag vagy képző csatlakozhatik. Középhangu szó

vagy alhangu vagy fenhangu ragokat kap, de nem tetszés szerint, nem is felváltva, hanem következetesen ugyanaz az egy szó mindig vagy alhangut vagy fenhangut; középhangu rag vagy képző járulhat bármely szóhoz.

Ez a kétségtelenül uralkodó hangvonzó törvénye a magyar irodalmi nyelvnek; e törvény tárgyalásában egynehány kérdésre kell feleletet keresnünk.

7. §. Az első kérdés természetesen a hangzóvonzás alapjára, a hangzóknak t. i. alhanguakra és fenhanguakra osztására vonatkozik, és arra a tüneményre, hogy a középhanguak mért állanak elé csupán fenhanguakból?

Már fennebb rá mutattam, hogy az alhangu és fenhangu hangzók különbözőse egyenes következménye a különböző idomnak, a melyet kiejtéskor a száj nyílása felveszen. Az alhangu hangzók kerek szájnyíláson jönnek ki, a fenhanguak hosszúkó nyíláson. Ennek az a következménye, hogy egy alhangu és egy fenhangu hangzót közvetlenül egymásután kimondani nagy erőtetésbe kerül, mivel a száj nyílása idomát hirtelen meg kell változtatni. Kisértse meg valaki e hangkapcsolatokat, *áe* (mint az erdélyies *áer*-ben), *oe* (pl. *boer*) kiejteni, azonnal észre fogja venni, milyen erőfeszítésre van szüksége, hogy a két hangzót egymásután oly tisztán ejthesse ki, hogy közöttök ne hangozzék valami elegyült hangzó féle vagy éppen valami mássalhangzó féle. Ez a körülmény oly nyelvben, a mely mint a magyar elegyült és elhajlott hangzókat nem ismer a maga hangrendszerében, eléggé indokolja az al- és fenhangu hangzók megférhetetlenségét egy szóban.

Az izmoknak azonban éppen ugy mint minden más mozgó testnek a természet törvénye is parancsol, nem csak az ember akarata. Mentől nagyobb erőfeszítéssel indul meg, annál nagyobb ellenerő kell a megállítására. Vegyük pl. azt a mozdulatot, a melylyel a kéz újjai elzárják a markot, a mikor valamit meg akarunk fogni. Ha a mozdulat lassan történik akármily lágyan bírunk markolni, s pl. egy élő kis madarat ugy foghatunk meg, hogy ugyszólván reá nézve alkalmatlan vagy fájdalmas szorítás nélkül tarthatjuk kezünkben; de ha hirtelen kapunk valami után, nem bírjuk a hirtelen összezárkozó újjak mozgását ugy mérsékelni, hogy ne szorítsunk. Ha a száj idoma megváltoztatására

marad egy kis idő, az átalakítás kényelmesen esik, és bár mi különböző természetű hangok tisztán lesznek kiejthetők. Semmi nehézség sincs abban, hogy *be ázik* tisztán hangozzék, ha úgy ejtjük ki, mint két szót, az az a *be* és az *ázik* kiejtése közt egy kis hézagot engedünk. Mihelyt egy szónak akarjuk ejteni, akaratlanul is vagy így ejtjük: *beázik* vagy legalább is így: *béázik*. Ime egy tünemény, a mely egyszerre nem csak az al- és fenhangu hangzók összeférhetetlenségének egyik főokozója, hanem egyszersmind azt is sejteti, hogy a fenhangu hangzók közül mért áll ez összeférhetetlenség szorosán csak az *e*, *ö* és *ü* hangzókra nézve, holott az *é* és *i* igen is összeférnek alhanguakkal.

Az *e*, *ö*, *ü* hangzókat kiejtő szájnnyílás nem oly határozott idomu, mint a többi hangzóké, és a szájnnyílás idomának gyors átalakításakor, az erre szükséges erély miatt, nagyon bajos ez idomot pontosan eltalálni. Az *é* és *i* kiejtését sokkal könnyebb eltalálni, mivel *e* hangzók végletek, a melyeken akarva se birunk tul menni. Az *é* tehát összefér bármely más hangzóval, az *i* pedig még inkább, a mennyiben esetleg még mássalhangzóvá, *j* vé is válhatik.

Azt hiszem, hogy a hangzóvonzásnak ez az indokolása a legegyszerűbb és legtermészetesebb.

8. §. Noha a hangzóvonzás kifejtett törvényét senki sem tagadja, még is azt állítják némelyek, hogy ez a törvény eredetileg nem volt meg a nyelvben. Indokolják ez állításukat egyfelől avval, hogy régi nyelv emlékeinkben a ragozás nem alkalmazkodik hozzá, s egyes nyelvjárások maig sem követik; másfelől némely rag, a mely a mai irodalmi nyelvben a hangzóvonzás törvénye befolyása alatt kettős hangzással, t. i. alhangu és fenhangu hangzóval dívik, abban az eredeti alakjában, a mikor még önálló szó volt, csupán egy hangzóval szerepelt, s a hol némi önállósággal lép fel, még mai napig is csak al- vagy fenhangu. Nézzünk a szeme közé ennek az indokolásnak.

Éppen az, hogy némely nyelvjárás maig se követi a hangzóvonzás törvényét, és lehet ilyeneket hallani, mint: *falunek*, *háznek*, *embernél*, *hezzá* s több effélett, csak újabb bizonyossága annak, hogy régi nyelvemlékeink írói a magok nyelvjárását vagy tájszólását irták le, a mikor ilyeneket irtak: *nálkül*, *halólnek* stb.;

tehát csak azt bizonyítják, hogy úgy mint ma is, egyes nyelvjárások nem alkalmazkodtak a hangzóvonzás törvényéhez, egyebet semmit.

Az pedig, hogy a ragok megszűnván önálló szók lenni, eredeti hangjukat azért változtatták meg, mivel eredeti hangzóikkal nem tapadhattak volna bizonyos szókhoz, éppen azt bizonyítja, hogy a hangzóvonzás felfejtett törvénye lényeges sajátága a magyar nyelv hangrendszerének, már t. i. a ma általánosan elfogadott irodalmi nyelvet értve.

9. §. *Rövid és hosszú hangzók, hasonulás, átváltozás.* A mint már el volt mondva, a magyar nyelv hangrendszere ismer két rövid, két hosszú hangzót és öt oly hangzót, a mely hosszú is rövid is lehet.

A két rövid hangzó: *a* és *e*.

A két hosszú hangzó: *á* és *é*.

A magyar nyelv nem ismer tehát se hosszú *a* és *e* hangot, se rövid *á* és *é* hangot, hanem hosszú *a* és *e* helyett *á* és *é* hangokkal él, rövid *á* és *é* helyébe *a* és *e* hangokat helyez.

A többi öt hangzó *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü*, ha hosszúak, úgy hangzanak, mint ha azon egy hangzót kétszer ejtenők, tehát *i=ii*, *o=oo*, *u=uu*, *ö=öö*, *ü=üü*. Ennek a hasonlatára veszik fel, hogy *á=aa*, *é=ee*, holott itt nem forog fenn egyszerű nyújtás, hanem egyszersmind hangváltozás is.

A nyelvtani idomok alakításában igen gyakori eset, hogy rövid hangzó helyébe hosszú áll vagy megfordítva, a hosszú helyét foglalja el rövid; olykor még az is megeseik, hogy egy egy rövid hangzó merőben elvész. Vizsgáljuk meg ennek a törvényét.

10. §. Rövid hangzó helyébe hosszú hangzó lép a következő esetekben:

a) mikor két azonos hangzó közbe eső mássalhangzó nélkül összetalálkozik, pl. *kefe-el*-ből lesz *kefél*;

b) mikor éppen úgy különböző két hangzó találkozik egybe, pl. *kapa-ol*-ből lesz *kapál*, *bika-on*-ből lesz *bikán*, *moho-an*-ből lesz *mohón* stb.;

c) mikor egy mássalhangzó elejtését kívánja a nyelv jelezni, pl. *meghalt*-ből lesz *meghót*, *volt*-ből *vót*, *fujt*-ből *fút* (fütt), *hív*-ből *hű* stb.

d) mikor a hangsúly kívánja, pl. *madar*-ból lesz *madár*, *tenyer*-ből *tenyér*, *fedel*-ből *fedél* stb.

Hosszu hangzó helyére soha se áll rövid. A hol ez látszólag történik, voltaképpen csak helyre áll az eredeti rövid hangzó, mivel megszűnt az az ok, a mely megnyújtását előidézte.

A hol egy rövid hangzó látszólag elesik, ez a hangzó nem is volt szerves alkatrésze az illető szónak, hanem csak egy más-salhangzótorlódás kiejtésére szolgáló segédhang.

Ha egybetalálkozó két hangzó közül az egyik hosszú a másik rövid, a megelőző hosszú hangzóba bele vész a következő rövid, ellenben a rá következő hosszú hangzó előtt a rövid hangzó vagy változatlan marad, vagy hosszúvá hasonul.

Az *a* és *e* végzetű névszók a ragozásnál mindig *á*-vá és *é*-vé változtatják véghangjokat.

Az elősoroltam tünemények a következő alaptörvények következményei:

A magyar nyelv elegyült hangzókat nem ismer, innen van, hogy a hol ragozás vagy szerkesztés következtében különböző természetű hangzók egybe találkoznak, vagy elnyeli az egyik a másikat, és ez által hosszúvá lesz, vagy a kettő helyébe egy más hangzó áll, a mely minden esetben hosszú, vagy végre oly esetekben, a melyekben mind a kettő már természeténél fogva hosszú, mind a kettő változatlan marad, de nem elegyül össze, hanem mindenik önállóan és külön hangzik. Ez utóbbi esetek közé sorakozik az is, a melyben a találkozó két hangzó másodika hosszú, és ennek kedvéért az előtte álló rövid is hosszúvá válik. Pl. *haza-unk*, *kora-an*, *gyenge-ül*, *koma-ozik*, *dara-ol* lesznek: *házánk*, *korán*, *gyengül*, *komázik*, *darál*; az oly idomok mint *hosszuak*, *bőkezüek* s effélék nem kivételek a szabály alól, hanem egyéni izlésből származó változatok, a melyek mellett a törvényszerű: *hosszúk*, *bőkezűk* egyenlő joggal érvényesek. Különben a törvény legvilágosabban tűnik ki az idegen szók áthasonításánál, a mikor: *Waitzen*, *Raize*, *Paul*, *Schraube*, *Kaufherr*, *Zeiger*, *Scheuer* stb., így hangzanak: *Vác*, *rác*, *Pál*, *sróf*, *kufár*, *czéger*, *csür* stb.

Ez a szabály nem nyer alkalmazást, a mikor két önálló szó látszólagos egy szóba foglalásakor áll elé az egy- vagy kü-

lönnemű két hangzó egybetalálkozása, így: *oda-adás*. *elme-él*, *béke-egyezmény*, *erdő-őr*, *disznó-o'dalas*, *só-ár*, *búza-úszög*, *kecske-dl*, *elme-állapot* s több efféle szerkesztményben az egybetalálkozó hangzók változatlanok maradnak és külön hangzanak. Ez azonban nem kivétel a szabály alól, hanem erős bizonyíték a mellett, hogy a magyar nyelvben önálló két szó soha se olvad valósággal össze egy szóvá, ha az írók rossz szokása egybe írja is; mindig kettőnek marad, és a köztök látszólag létesített kapocs oly laza, hogy a legkisebb ok is azonnal megszünteti.

11. §. A hangsulynak nevezetes szerepe van a magyar nyelvnek nem csak szórendjében, hanem hangrendszerében is. Minden magyar szónak van egy hangsulyozott szótagja, és ez kivétel nélkül mindig a szó első tagja. Ez oly megmásíthatatlan törvény, hogy meg nem ügyelése azonnal elárulja az idegent. Ennek az a következménye, hogy egytagu szók, ha eredetileg rövid hangzójuk volna is, e hangzót megnyújtják, ha nem következik utána oly mássalhangzó, a mely a hangsulylyal kiejtendő szótag rövid hangzóját kellően megerősíti. Innen van az, hogy a magyar jobban szereti az *ád*, *kél*, *vész*, *mér*, *mén* stb. alakokat, mint a származásnak jobban megfelelő: *ad*, *kel*, *vesz*, *mer*, *men* féléket, holott: *kap*, *csak*, *lep*, *rosz* s több efféle nem változik; *kez* helyett *kéz*, *szen* h. *szén*, *rez* h. *réz* s több efféle a szokott idom, de *szem*, *csepp*, *lesz* stb. megtartják eredeti rövidségöket.

Az által, hogy a soktagu szóban a hangsuly mindig az első szótagra esik, a szó többi tagjai sulytalanok, és így megesik, hogy a szó utolsó tagja, kivált ha lágy mássalhangzón végződik, támaszt kíván, hogy ne legyen az elnyelés veszélyének kitéve, és a támaszt a legegyszerűbben avval nyeri, hogy különben rövid hangzója hosszuvá válik. Ennek az a következése, hogy az eredeti: *madar*, *bogar*, *kalan*, *kenyer*, *tenyer*, *fedel*, *fonal* stb. így hangzik: *madár*, *bogár*, *kalán*, *kenyér*, *tenyér*, *fedél*, *fonál*, stb., de a hosszú hangzó ismét röviddé válik, mihelyt az utolsó szótag más támaszt kap egy hangzón kezdődő rag vagy képző csatlakozása által; a mássalhangzón kezdődő csatolmány ily támaszt nem nyújt; ezért: *madarat*, *madarak*, de: *madárnak*, *madártól*.

Látni való, hogy a hangsuly következtében fellépő hangzó-nyújtás inkább a kellemes, jó hangzás, mint valamely szerves

alakulás követelménye s éppen ezért se nem általános, se nem feltétlenül kötelező. *Ad* jobban hangzik, de azért *ad* nem hibás, a mit a *madár* szóban szükségesnek tartott a nyelv, a *hadar*, *badar*, *magyar*, *agyar* szókban nem tartotta szükségesnek. A hangsúly befolyása igazolja a tüneményt, a hol fellép, de nem követeli.

12. §. A magyar nyelv nem kedveli a mássalhangzók összetorlódását azon egy szótagban, ha szinte nem jár is nehézséggel a kiejtése, a mint majd bővebben kimutatom a mássalhangzók tárgyalásában; ezért a hol a szó alkotásakor ily torlódás eléáll, a kiejtés könnyítése végett egy rövid hangzót szúr az összetorlódott mássalhangzók közé, a mely azonban rögtön kiesik ismét, mihelyt hangzón kezdődő toldás hozzá csatlakozása lehetőségessé teszi az összetorlódott mássalhangzók két szótagba osztását, tehát: *veder*, *cseber*, *kaczor*, *fodor*, *ökör*, *gyomor*, *sodor*, *peder*, *ólom*, *barom* stb. e helyek: *vedr*, *csebr*, *kaczr*, *fodr*, *ökr*, *gyomr*, *sodr*, *pedr*, *élm*, *barm* stb. a mint látjuk ezekben: *vedret*, *csebrek*, *kaczrom*, *fodros*, *ökrök*, *gyomrát*, *sodrok*, *pedrő*, *ólmos*, *barmok* stb.

Máskor szók végén úgy segít a nyelv a mássalhangzók torlódásán, hogy az erősebb mássalhangzó előtt álló gyengébbet kiejti, s a helyett az előttök levő rövid hangzót megnyújtja, így lesz ezekből: *bolt*, *falt*, *költ*, stb. *bót*, *fót*, *kót* stb. de csak a nép száján pongyola kiejtéssel; az irodalmi nyelv ezt nem követi.

A *lov*, *sav*, *szav*, *köv*, *csöv*, *lev*, *miv* helyett szereplő *ló*, *só*, *szó*, *kő*, *cső*, *lé*, *mű* idomokban a *v* nem mássalhangzó, hanem megkeményedett *u*, éppen úgy mint a hogy ott a hol *aj*, *ej* helyébe *i* vagy *ö* áll, a *j* csak megkeményedett *i*.

Egynehány megjegyzést fentartok a mássalhangzók tárgyalására.

13. §. *Mássalhangzók.* A magyar mássalhangzókat azok szerint a szervek szerint, a melyek segítségével kiejtjük, következőleg osztjuk fel:

- a) ajakhangok: *v*, *f*, *b*, *p*, *m*,
- b) foghangok: *cs*, *cz*, *s*, *sz*, *zs*, *z*,
- c) nyelvhangok: *d*, *t*, *ty*, *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r*,
- d) torokhangok: *j*, *g*, *gy*, *h*, *k*.

Ha azonban azt vesszük tekintetbe, hogy e mássalhangzók kiejtésénél a száj szervei miként szerepelnek a tulajdonképpen hangot adó légáramlattal szemben, a következő osztályozásra jutunk:

a) a légáram akadályra talál, de azért még is ki bír menni a szájon: *v, f, s, sz, z, zs, h,*

b) a légáram az illető szervek összeszorításával pillanatra egészen megakad: *b, p, d, t, ty, l, ly, cs, cz,*

c) a megakasztott légáram nem a szájon, hanem az orron át szabadul ki: *m, n, ny, r,*

d) a légáram a torok összeszorulása következtében már bajosán jut a szájüregbe: *h, j, g, gy, k.*

A kiejtés minősítésére nézve azonban a leglényegesebb különböztetés az, a mely a mássalhangzókat a szerint az erély szerint osztályozza, a melylyel a kiejtésénél szereplő szervek működnek; e szerint tán legezélszerűbben így osztályozunk:

a) erősek: *f, p, t, k, s, sz,* és a hehentő *h,*

b) gyengék: *v, b, d, g, zs, z,*

c) lágyak: *j, gy, ly, ny, ty,*

d) folyékonyak: *l, m, n, r,*

e) elegyültek: *cs, cz.*

14. §. A mikor a mássalhangzók hangzókkal egybe csatlakoznak és szótagokat alkotnak, rendesen csak oly kapcsolatot tekintünk egyes, önálló szótagnak, a melyben csak egy hangzó van; e szerint a szótag úgy alakul, hogy a mássalhangzó megelőzi a hangzót, pl. *lé, fű, kő,* vagy követi a hangzót, pl. *ép, ül, öt,* vagy a hangzó két mássalhangzó közt áll, pl. *lép, fül, köt.* Azonban az se lehetetlen, hogy az elősorolt esetekben az egy egy mássalhangzó helyett kettő is ne állhasson pl. *friss, prém, fűrt, föld, fent, kend, üst, foszt, tölt, kard, bárd, bánt, tömb, gomb, orr, áll, fenn, üss,* stb., stb. Egyes esetekben még három mássalhangzó is követhet egy hangzót ugyanabban a szótagban, pl. *tölts, bánts, irts, küldj, mondj,* stb., ritkán négy: pl. *bántsd, irtsd, rontsd.*

Végig tekintve az elősorolt eseteken azt látjuk, hogy ugyan egy szótagban

a) a szótag elején, tehát a hangzó előtt ritkán állhat két mássalhangzó, kettőzött soha, a hol áll is kettő, az erősebb megelőzi a gyengébbet; de általában is csak idegen eredetű szókban fordul elő.

b) a szótag végén csatlakozhatnak két és több mássalhangzó is a megelőzött hangzóhoz, itt kettőzött mássalhangzónak is van helye, és úgy látszik, mint ha három, sőt négy is torlódhatnék egybe, és nem lehetne megállapítani azt a szabályt, hogy a szótag végén a gyengébb előzi meg az erősebbet; de ha közelebről nézzük, azt vesszük észre, hogy csak az írás tér el látszólag a beszédétől; a fül ugyanis a *ts* és *dj* kapcsolatokot nem igen bírja megkülönböztetni a *cs* és *gy* hangoktól, a melyeket a magyar nyelv egyszerűeknek tekint, *tölts* és *bölcs*, *hánts* és *háncs*, *mondj* és *rongy*, *küldj* és *völgy* a fülnek tökélyesen egyenlőn végződnek, és a száj éppen oly egyenlően ejti ki; itt tehát szorosán véve nem három, hanem csak két mássalhangzó egybe torlódása forog fenn; ezek a formák pedig: *bánts**d*, *irts**d*, *ronts**d* s effélék, nem csak erőszakosak, hanem nagyon ritkán és többnyire csak oly esetekben fordulnak elő, a mikor hangzón kezdődő szó következik utánok, a mely lehetővé teszi a tiszta kiejtést, az utolsó *d* hangot áthelyezvén a következő szó elejére; a figyelmes fül könnyen veszi észre, hogy e szólamokat: *ne bánts**d* a magyart, *ronts**d* *el*, úgy ejtjük ki: *ne bánts* *da* magyart, *ronts* *del* stb.

Mássalhangzó torlódás azon egy szótag elején vagy végén nagyon gyakran fordul elő éppen azokban a nyelvekben, a melyekből legtöbb szót hasonított át a magyar nyelv. A magyar nyelv ellenszenve e torlódások ellen igen élénken nyilvánult ez átlhasonításnál abban, hogy egy hangzó oda toldásával két szótagra osztotta az egybe torlódott mássalhangzókat, vagy úgy, hogy elejökbe tette a hangzót, pl. ebből: *spital*, *schola*, *strang*, *sztoly*, alkotta az *ispitály* v. *ispotály*, *iskola* v. *oskola*, *istrang*, *asztal* idomokat; vagy közikbe szúrta mint ezekben: *Blasius*, *brtva*, *glütte*, *krecsem*, *plást*, *planke*, *pranger*, *knez*, *brát*, *kreutz*, *schragen*, *scrinium*, a melyekből lett: *Balázs*, *borotva* v. *beretva*, *gelét*, *korcsoma*, *palást*, *palánk*, *pelengér*, *kenéz*, *barát*, *kereszt*, *saraglya*, *szekrény*. Ha mindazonáltal találkozunk ilyen alakokkal, mint: *Blanka*, *brétfű*, *kréta*, *gróf*, *kristály*, *prém*, *pribék*,

Dráva, Trézi, friss, flaskó, plundra s több effélével, ezek már mint idegen szók sem indokolhatnak kivételt a magyar hangrendszer törvényei alól, noha minden esetre a szabálytól eltérő rendellenes alakok.

Eredeti és tős gyökeres magyar szókban a különböző mássalhangzók összetorlódása szók közepén csak külön szótagok találkozása következtében fordulhat elé, s ott bajt nem okoz, mivel éppen különböző szótagokra oszlik. Szók végén azonban nem ritka a megkettőztetett mássalhangzó, és elég gyakori a különböző két mássalhangzó; ez utóbbi esetben e mássalhangzók minősége határoz a hangrendszer törvénye miként érvényesülése felett.

15. §. Kettőztetett mássalhangzó szó végén lehet hanghasonítás következménye, mint pl. ezekben: *láss, fuss, fenn, lenn*, stb., a melyek elváltoztak ezekből: *látj, futj, fent, lent*; de származhatik ragozásból is, mint pl. a mult idő egyes harmadik személyében, a melyben már maga a személyrag kettős *t-n* végződik. Fordulhat azonban elé törzsszóokban is, pl. *áll, kell, váll, forr, toll, hull, kedd, fedd, ujj, makk, itt, ott*; így még a melléknév középfokának képzőjében, a mely *bb-re* végződik. Ez a kettőztetés a szótag véghangjának csupán erősítésére való, s többnyire hasonlangu de más jelentésű szó megkülönböztetésére szolgál; *áll* és *ál*, *kell* és *kel*, *toll* és *tol*, *fedd* és *fed* stb. különböző jelentésű szók; a hangzásbeli különbség azonban nem áll arányban ahhoz az erőfeszítéshez, a melybe kiejtése kerül, kivált a szó végén, és a mely oly sajátságos, hogy e megkettőztetés helyes kiejtése egyik legbiztosabb ismertető jele annak, hogy anyanyelve-e a magyar a beszélőnek vagy sem. A jelentésbeli különbség jelzése azonban nem okozta a megkettőztetést, a mely különböző esetekben különböző körülményeknek lehet a következménye, de a melynek a célja mindig csak a szó végtagjának erősítése.

16. §. Szók végén megtűri a magyar nyelv két mássalhangzó találkozását, ha a hangzóhoz közelebb álló, tehát az első annyival gyengébb a másodiknál, hogy egyszerre kiejtésök könnyen eshessék; állhatnak tehát a szó végén az u. n. folyékony hangok akármilyen más mássalhangzó előtt, és csaknem éppen oly könnyen a lágyak közül *j, ly* és *ny*; a gyengék közül csak *d* és *z*,

az erősek közül csak *s* és *sz* állanak főleg *t* ritkán *k* előtt; *z* mint nagyon gyenge még *d* és *g* előtt is áll; *cs*, *cz*, *k* előtt a szó végén ritka, *s* vagy idegen eredetű szóban, vagy hanyagul kiejtett kicsinyzöben; példák: *élcz*, *bölcs*, *old*, *halk*, *falt*, *elv*, *domb*, *tromf*, *komp*, *teremt*, *hamv*, *tömzs*, *koncz*, *roncs*, *gond*, *kong*, *tönk*, *ront*, *vonz*, *szerb*, *karcz*, *tekercs*, *kard*, *dörg*, *sark*, *szörp*, *örs*, *kürt*, *sérv*; *fajd*, *sajg*, *ajk*, *kajt*, *rajz*; *Selyk*, *selyp*, *helyt*, *enyv*, *fáradsz*, *eredt*, *nedv*, *edz*, *küzd*, *rezg*, *rost*, *ereszt*, *viaszk*, *(tövisk?)*, *(varacs?)*, *baracszk*.

E példákban minden lehető eset van bemutatva az egy *ts* végzetén kívül, a melyet azért hagytam ki, mivel, a mint már fennebb mondám, *cs*, hangnak lehet tekinteni, és azt a bizonyos ragozásbeli parancsoló *d* véghangot, a melyről majd a ragozáskor beszélünk.

Az eddig elé sorolt észleletek alapján tehát kimondhatjuk mint a magyar hangrendszer törvényét, hogy a magyar nyelv a mássalhangzók torlódását egy szótagban nem kedveli, csupán egy-néhány idegen szó elején, és csak bizonyos, nem nagy számú kapcsolatban szók végén megtűri.

17. §. *Hanghasonítás*. Már a hangzók tárgyalásában volt alkalmam rá mutatni, mily változtató hatást tesznek egymásra a szomszédos hangok. A mássalhangzóknak, a melyeknek hangzásbeli különbsége nem csak a szájnyílás idomától függ, hanem merőben különböző szervek működésének eredménye, e hatás még sokkal erősebb. Nézzünk csak végig az előbbi §-ben felhozott példákon, nemde feltűnő, hogy e kapcsolatok: *lb*, *lf*, *lg*, *lp*, *ls*, *lz*, *mcs*, *mcz*, *md*, *mg*, *mk* stb. nem fordulnak elé köztök, alkalmasint azért, mivel együtt alig lehetne a magyar hangrendszerben kiejteni, holott más nyelvekben némelyik elég gyakori. A mikor ily mássalhangzók egybe találkoznak, hol az egyik, hol a másik elváltozik szomszédja kedvéért, hol mind a kettő egyszerre alakul át ugyanazon harmadik hanggá.

Néha az előző alkalmazkodik a következőhöz, pl. *különb* ∞ *külömb*, *remeg* ∞ *reng*, *töm-k* ∞ *tönk*, *rom-t* ∞ *ront*, *az-val* ∞ *avval*, *kand-sal* ∞ *kantsal*, *ig-tat* ∞ *iktat* stb. A kiejtésben sokkal gyakoribbak az esetek, holott az írás nem követi, így ezeket:

rabság, eredtem, vágtat, meztelen, gazság stb. csaknem úgy ejtjük ki: *rapság, erettem, váktat, mesztelen, gasság*.

Néha a második simul elődjéhez, pl. *késsel* ∞ *késsel, térdvel* ∞ *térddel, kézzé* ∞ *kézzé, borvá* ∞ *borrá, töltj* ∞ *tölts, fűtj* ∞ *fűts, nézj* ∞ *nézz, veszj* ∞ *vessz, ásj* ∞ *áss*.

Mind a kettő elváltozik ezekben: *látj* ∞ *láss, vetj* ∞ *vess, választj* ∞ *válassz*.

Ezeket nem kell összevétni azokkal az erősítésekkel vagy gyengítésekkel, a melyeken egy mássalhangzó átmege a nyelv fejlődése folyamában. Többnyire itt szóképzés és szóragozás okozza a változást, és lesz alkalmunk a ragok tárgyalásakor erre még visszatérni.

A mint látjuk a hanghasonítás ritkán gyengíti, a legtöbb esetben erősíti a hangokat, mivel a gyengébb hang többnyire az erősebbhez alkalmazkodik.

A hanghasonítás tekintetében legnagyobb eltérés van sokszor az írás és a beszéd közt; a beszédbeli kiejtés hasonít, az írás megtartja a változatlan hang jelét. Ez különben úgy van minden nyelvben, a mely u. n. helyesírásában nem követi feltétlenül a kiejtést.

18. §. A magyar helyesírás szabályai a nyelv jelen állapotában általánosságban és nagyjában a mivel a társadalom kiejtéséhez alkalmazkodnak, és csak némelykor van tekintettel a szószármazásra és a ragozásra; így pl. az elegyült *cs* hangot már nem írja *ts*-sel, mégis e szókban *töltsér, költség, szabadság, ts* és *ds* betüket ír, holott mindenütt *cs* hangot mondunk és hallunk. Mondjuk: *nattsád* írjuk: *nagysád*, mondunk *egésséget* és írunk *egézséget* s több effélet.

Vélemény eltérés van még a helyesírásban némely hang-erősítés kérdésében; így pl. némelyek így irnak *Pécsett, hosszú, éppen, miképpen*, stb. mások: *Pécsset, hoszu, épen, miképen* stb., holott a kiejtés nagyon megkülönbözteti az *épen*-t az *éppen*-től, a *hasonló képen*-t a *hasonlóképpen*-től.

A szótágok elválasztására nézve általánosan el van fogadva az az elv, hogy két hangzó közt álló egyes mássalhangzó mindig a következő szótághoz tatózik, tehát így szakasztunk *e-bül, vénebb, ké-ret* stb. Két vagy három mássalhangzóból, a mely két

hangzó közé jut, mindig csak egy tartozik az utóbbi szótaghoz, tehát: *kar-dos*, *mak-ra*, *könyv-ből*, *kert-nek* stb.

A szókra nézve voltaképpen minden önálló szót külön kelle-ne írni, de a szerkesztmények félreértése miatt e tekintetben még sajnós zavar uralkodik; így pl. van akár hány ember a ki természetesen találja, hogy *nemesember*, *szépnem*, *nagyhatalom* s több effélét ír, holott a világot sem írná ezeket: *nemesló*, *szép-lány*, *nagyalma* stb. Itt még sok tisztázni való van.

Nagy kezdő betűt a magyarban csak mondat elején, saját nevek és tiszteletteljes megszólítások kezdetén írunk.
